

Nr.8 (363) Otrdiena, 2005. gada 1. marts

■ Skaidrojumi. Viedokļi

Tiesiskuma princips starptautiskajās krimināltiesībās

Tiesiskuma princips starptautiskajās krimināltiesībās

Dipl.iur. Mārtiņš Paparinskis, Oksfordas Universitātes maģistrants

Foto: no personiskā arhīva

Kā norādīja profesors Dinšteins (*Dinstein*), attiecībā uz jēdzienu "karš" ir jānošķir "karš" kā sarunvalodas vārds vai plašsaziņas līdzekļu virsraksts un "karš" kā tiesisks jēdziens.¹ Tieši šis pats duālisms ir vērojams arī attiecībā uz tādiem jēdzieniem kā "genocīds" un "noziegumi pret cilvēci". Šie jēdzieni bieži tiek piemēroti ārpus to strikti juridiskās nozīmes, ar genocīdu apzīmējot plašas slepkavības vai pat sociāli nepieņemamu politiku, savukārt ar noziegumiem pret cilvēci tiek saprasts tas, ko konkrētā persona uzskata par cilvēcei nepieņemamu. Šāda prakse pat dažreiz liek piemirst, ka "genocīds" un "noziegumi pret cilvēci" ir konkrēti juridiski jēdzieni ar strikti noteiktu saturu un apjomu, kā arī noteiktiem sastāva kritērijiem. Tādēļ autors centīsies veikt maksimāli abstraktu analīzi, balstoties tikai un vienīgi uz tiesiskajiem kritērijiem.

Diez vai būtu jāatgādina lasītājam, kas notika Latvijā 1941.gada 14.jūnijā un 1949.gada 25.martā. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas sākotnēji Kriminālkodeksā un pēc tam arī Krimināllikumā tika iekļautas normas, kas paredzēja atbildību par genocīdu. Uz šo normu pamata Latvijas tiesas ir taisījušas notiesājošus spriedumus Novika, Savenko un Farbtuha lietās, tiesas procesi vēl nav beigušies Tesa un Larionova lietās. Vispārīnot faktiskos apstākļus, visās šajās lietās apsūdzētie ieņēma dažādus amatus LPSR valsts drošības struktūrās un šādā statusā bija piedalījušies 1941.gada deportāciju (Noviks, Farbtuhs, Savenko) un 1949.gada deportāciju (Noviks, Tess, Larionovs) organizēšanā un veikšanā. Visas tiesas uzskatīja, ka 1941. un 1949.gada deportācijas ir uzskatāmas par genocīdu. Ņemot vērā tiesiskās analīzes neviennozīmīgumu spriedumos, kā arī jautājuma vispārsvarīgumu, autors uzskata par nepieciešamu veikt tiesisko analīzi, lai noteiktu pareizu deportāciju tiesisko kvalifikāciju (šajā rakstā autors neveiks Kononova lietas tiesisko analīzi). Autors analizēs krimināltiesību materiāltiesiskos jautājumus, nepieskaroties konkrētiem iespējamiem kriminālprocesuāliem risinājumiem. Tā kā plašākai publikai nav bijuši pieejami tiesu spriedumi deportāciju jautājumos, autors citēs tiesiski nozīmīgākās spriedumu daļas, lai ļautu lasītājam izdarīt patstāvīgus secinājumus par to pamatotību.

Šajā rakstā autors analizē (I) tiesiskuma principa saistošo raksturu, tā apjomu un saturu. Nākamajā rakstā autors īsi atgādina lasītājam par (I) būtiskākajiem starptautiskajiem noziegumiem un (II) Latvijas normatīvajos aktos ietvertajām starptautisko noziegumu definīcijām. Tālāk autors sīkāk aplūko (III) Latvijas tiesu praksi šajā jautājumā, norādot uz tiesiski problemātiskākajiem jautājumiem un izvērtējot tiesu izvēlētas pieejas to risināšanā. Nobeigumā autors piedāvā savu viedokli (IV) par situācijas tiesisko vērtējumu un (V) iespējamus soļus, lai atrisinātu tiesiski problemātisko situāciju.

Tiesiskuma principa statuss

Par atskaites punktu tiesiskajā analīzē autors pieņem tiesiskuma principu, kas ir ietverts vairākās tiesību normās, kas ir saistošas Latvijas tiesām. Pirmkārt, tiesiskuma princips ir netieši ietverts Satversmes 92.pantā, kurš paredz ikvienu tiesības aizstāvēt tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Lai gan šajā normā tiesiskuma princips nav ticis pieminēts *expressis verbis*, autors uzskata, ka ar tiesībām uz taisnīgu tiesu var saprast arī tiesības uz tādu procesu, kurā tiek ievērots tiesiskuma princips,² it īpaši ņemot vērā Satversmes tiesas atziņu par nepieciešamību interpretēt konstitucionālās cilvēktiesības

starptautisko cilvēktiesību dokumentu gaismā.³ Par šāda normas lasījuma pamatotību netieši liecina arī Satversmes tiesas pozīcija, izvērtējot Nikolaja Tesa sūdzības par to, ka genocīdu un noziegumus pret cilvēci aizliedzošās normas ir pretrunā arī Satversmes 92.pantam.⁴ Satversmes tiesa noraidīja pieteikumus, pamatojoties uz to, ka nav tikuši izsmelti parastie tiesību aizsardzības līdzekļi. Par tiesību aizsardzības līdzekļiem ir iespējams runāt tikai tad, ja ir noticis tiesību aizskārumš, tātad Satversmes tiesa uzskatīja, ka Satversmes 92.pantā šādas tiesības ir ietvertas. Ja Satversmes 92.pantā nebūtu ietverts tiesiskuma princips, Satversmes tiesa būtu noraidījusi Tesa pieteikumus, pamatojoties uz to, ka nav aizskartas pamattiesības.⁵

Tiesiskuma princips ir ietverts arī vairākos Latvijai saistošos starptautiskos līgumos. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk - ECTK) 7.pants⁶ un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām (turpmāk - SPPPT) 15.pants⁷ ietver principus, kas plašāk ir pazīstami kā *nullum crimen sine lege* (nav nozieguma pret likumu) un *nulla poena sine lege* (nav soda bez likuma). Citiem vārdiem, personu var atzīt par vainīgu noziegumā tikai tad, ja šis nodarījums ir jau bijis aizliegts nacionālajās vai starptautiskajās tiesībās nodarījuma izdarīšanas brīdī, un piemērot ne smagāku sodu par to, kāds bija piemērojams nodarījuma brīdī.

Tiesiskuma princips ir ietverts arī Krimināllikuma 5.pantā, kuram atbilstoši "nodarījuma (darbības vai bezdarbības) noziedzīgumu un sodāmību nosaka likums, kas bijis spēkā šā nodarījuma izdarīšanas laikā"⁸, un "likumam, kas atzīt nodarījumu par sodāmu, pastiprina sodu vai ir citādi nelabvēlīgs personai, atpakaļejoša spēka nav".⁹

Tomēr, lai gan, formulējot šo neapšaubāmi pareizo principu, pantā ir iekļauta arī cita norma, kuras formulējums ir diezgan neviennozīmīgs rezultātiem, proti: "Persona, kas izdarījusi noziegumu pret cilvēci, noziegumu pret mieru, kara noziegumu un piedalījies genocīdā, ir sodāma neatkarīgi no šo noziegumu izdarīšanas laika."¹⁰ Šīs normas virspusējs lasījums varētu likt secināt, ka nav svarīgi, vai šie noziegumi ir bijuši aizliegti izdarīšanas brīdī, kas būtu pretrunā ar tiesiskuma principu.

Tiesiskuma princips mūsdienā starptautiskajās tiesībās ir ieguvis arī vispārēja principa raksturu, kurš ir saistošs tiesām arī bez tā iekļaušanas rakstītās starptautisko un nacionālo tiesību normās. Ņemot vērā tā tiesiskā satura divējādo dabu, kas gan garantē cilvēktiesību īstenošanu, gan nodrošina taisnīgu kriminālprocesu, tiesiskuma princips ir kļuvis par starptautisko tiesību principu veselās divās starptautisko tiesību nozarēs. Pirmkārt, tiesiskuma princips ir starptautisko cilvēktiesību princips.¹¹ Otrkārt, tiesiskuma princips ir starptautisko krimināltiesību princips, kas cita starpā prasa starptautiskos noziegumus iztiesāt atbilstoši to izdarīšanas brīdī spēkā esošajām tiesību normām.¹²

No šā īsā pārskata var secināt, ka Latvijas tiesām ir saistošs tiesiskuma princips, ņemot vērā to, ka tas ir ietverts konstitūcijā un Latvijai saistošos starptautiskos līgumos, kā arī ievērojot tā starptautisko cilvēktiesību principa statusu un starptautisko noziegumu iztiesāšanu, kas apliecina, ka tas ir arī starptautisko krimināltiesību princips.

Tiesiskuma principa saturs

Lai gan starptautiskās cilvēktiesības un starptautiskās krimināltiesības analizē vienus un tos pašus jautājumus no atšķirīgām pozīcijām, izvērtējot valsts izdarītus tiesību aizskārumus, no vienas puses, un indivīdu izdarītus noziegumus, no otras,¹³ tiesiskuma principa analizē krimināltiesības un cilvēktiesības harmoniski papildina viena otru. Par atskaites punktu tiesiskuma principa apjoma un satura analizē autors pieņem Dienvidslāvijas Starptautiskā kriminālā tribunāla (turpmāk - Dienvidslāvijas Tribunāls) lēmumu *Ojdanič* lietā, kurā Tribunāls atzina, ka:

"(..) princips *nullum crimen sine lege*, kā norādīja Nirnbergas Starptautiskais kara tribunāls, pirmkārt un galvenokārt ir "taisnīguma princips". No šā principa izriet, ka krimināla notiesāšana var būt pamatota tikai attiecībā uz normu, kas pastāvēja laikā, kad tika veikta darbība vai bezdarbība, par ko apsūdzētais tiek apsūdzēts. Bez tam Tribunālam ir jābūt pārliecinātam, ka konkrētā kriminālatbildība bija pietiekami paredzama un ka likums, kas paredz konkrēto atbildību, ir bijis pietiekami pieejams konkrētajā laikā (...)."¹⁴

Balstoties uz šā Tribunāla lēmumu, ir iespējams identificēt vairākus tiesiskuma principa elementus.

Pirmais princips. Aizliedzošajai normai jāpastāv nodarījuma brīdī; tā var būt iekļauta gan nacionālās, gan starptautiskās tiesībās,¹⁵ tajā skaitā gan starptautiskās konvencionālās tiesībās, gan starptautiskās paražu tiesībās. Aizliedzošās normas pastāvēšana vai nepastāvēšana ir šķietami viegli atbildams jautājums. Nacionālajās tiesībās ir viegli pārbaudīt, vai nodarījuma izdarīšanas brīdī pastāvēja atbilstoši nacionālajām procedūrām pieņemta norma, kurā konkrētais nodarījums ir aizliegts. Līdzīgi nekādas problēmas nevar sagādāt jautājums, vai starptautisks līgums konkrētajā brīdī ir bijis ratificēts vai ne. Problēmas sākas brīdī, kad aizliedzošā norma nav tikusi ietverta kodificētā instrumentā, bet ir pastāvējusi nerakstītā formā. *Prima facie* pati ideja, ka individuālā kriminālatbildība iestājas par paražu normu pārkāpumu, šķiet pretrunā esoša pašai tiesiskuma principa idejai.¹⁶

Gan ECTK 7.panta otrajā daļā, gan SPPPT 15.panta otrajā daļā norādīts, ka ir atļauta tādu nodarījumu iztiesāšana, kas bijuši aizliegti atbilstoši starptautisko tiesību vispārējiem principiem. Lai gan šķietami pantu otrā daļa ir izņēmums no pirmās daļas, tā tikai konkrētā pirmajā daļā iekļauto atļauju tiesāt par starptautisko tiesību pārkāpumiem. *Travaux préparatoires* izpēte ļauj secināt, ka ar attiecīgo pantu otrās daļas mērķis ir bijis vēlreiz apliecināt Nirnbergas procesa leģitimitāti.¹⁷

Tātad, ja kriminālatbildība iestājas par starptautiskajiem noziegumiem, kriminālatbildības esamība un saturs ir jāmeklē starptautiskajās paražu tiesībās. Par starptautiskajiem noziegumiem tiek uzskatīti tādi starptautisko paražu normu pārkāpumi, kas aizskar visai starptautiskajai sabiedrībai būtiskas vērtības.¹⁸ Autors uzskata, ka šābrīža starptautiskajās tiesībās starptautiskā nozieguma statusu neapšaubāmi ir ieguvis genocīds,¹⁹ noziegumi pret cilvēci,²⁰ kara noziegumi,²¹ agresija²² un spīdzināšana.²³ No apstākļa, ka starptautisko noziegumu aizliegums ir ietverts starptautiskajās paražu normās, var izdarīt vairākus tālākus secinājumus.

Pirmkārt, starptautiskā nozieguma apjoms un saturs ir jānosaka atbilstoši tam, kā vispārīgi tiek noteikts starptautisko paražu tiesību institūtu saturs. Kā liecina Pastāvīgas Starptautiskās tiesas (turpmāk - PST) un Starptautiskās tiesas (turpmāk - ST)

judikatūra, lai secinātu, ka pastāv kāda paraža, ir jāidentificē, pirmkārt, pietiekami ilga, vienveidīga un vispārīga valstu prakse konkrētajā jautājumā, un, otrkārt, valstu *opinio iuris* jeb apziņa, ka konkrētā rīcība izriet no tiesiskā pienākuma, nevis izdevīguma vai pieklājības.²⁴ Starptautisko krimināltiesību kontekstā Dienvidslāvijas Tribunāls *Tadić* apelācijas lēmumā ir norādījis, ka lielākā vērtība valstu prakses izvērtēšanā būtu jāpiešķir valstu oficiālajiem paziņojumiem, likumiem un tiesu spriedumiem.²⁵ Līdzīgi arī *Ojdanić* lēmumā Tribunāls uzskatīja par pietiekamu prakses apliecinājumu ilgo un pastāvīgo tiesu spriedumu, starptautisko instrumentu un nacionālo likumu plūsmu.²⁶ *Aresta ordera* lietā ST, mēģinot noteikt iespējamo imunitāti starptautiskajiem noziegumiem, ko ir izdarījis ārlietu ministrs, valstu praksi meklēja nacionālajās normās un augstāko tiesu spriedumos.²⁷ Mūsdienu starptautisko krimināltiesību jautājumos par visautoritatīvāko *opinio iuris* avotu būtu uzskatāmi SKT Statūti, valstu balsojums un valstu pārstāvju viedokļi tā pieņemšanas laikā. Kā norādīja Dienvidslāvijas Tribunāls *Furundžija* spriedumā, daudzās jomās Statūtu var uzskatīt par tādu dokumentu, kas atspoguļo valstu *opinio iuris*.²⁸ Arī *Tadić* apelācijas spriedumā Tribunāls, atsaucoties uz *Furundžiju*, apstiprināja, ka SKT Statūti, kas ar lielu balsu vairākumu tika pieņemti Romas konferencē un vēlāk atbalstīti ANO Ģenerālās asamblejas Sestajā komitejā, parāda tos atbalstošo valstu *opinio iuris*.²⁹

Otrkārt, apstākļi, kas izriet no pašas starptautisko paražu veidošanās idejas, bet ir pietiekami svarīgi, lai to īpaši atzīmētu atsevišķi, - paražu un konvencionālās normas var pastāvēt paralēli gan ar identisku, gan ar atšķirīgu saturu. Tādēļ nav izslēgta paralēla identisku konvencionālo normu un paražu normu pastāvēšana, kā to apstiprināja ST *Nikaragvas* lietā attiecībā uz spēka aizlieguma pastāvēšanu ANO Statūtos un starptautiskajās paražu tiesībās.³⁰ Starptautiskajās krimināltiesībās, ņemot vērā nepieciešamību pēc tiesiskās stabilitātes un paredzamības, par saprātīgu atskaites punktu starptautisko noziegumu definēšanā (par kuriem ir pieņemti autoritatīvi starptautiski dokumenti) būtu pieņemti, ka starptautiskajās paražu tiesībās noziegumi pastāv tādā pašā apjomā, kamēr nav pierādīts pretējais. Tajā pašā laikā jāuzmanās arī no pārāk nekritiskas pieejas starptautiskajiem dokumentiem. Šo dokumentu veidošanu ir ietekmējuši daudzi faktori, tajā skaitā arī politiskie, tādēļ jāņem vērā iespēja, ka starptautiskais noziegums tiek kodificēts šaurākā apjomā, nekā tas pastāv starptautiskajās paražu tiesībās. Uzskatāms piemērs ir Dienvidslāvijas Tribunāla Statūti, kas prasa noziegumus pret cilvēci saistīt ar militāru konfliktu, un Ruandas Starptautiskā kriminālā tribunāla Statūti (turpmāk - Ruandas Tribunāls), kas prasa noziegumiem pret cilvēci diskriminatīvu mērķi, lai gan ne viena,³¹ ne otra prasība³² nepastāv starptautiskajās paražu tiesībās. Līdzīgi arī Romas Statūtu pieņemšanas procesā, nespējot pārliecināt tos, kuri prasīja noziegumus pret cilvēci apkārt ar masveida un sistemātisku uzbrukumu, vairākums piekrita formulējumam, kurā masveidīgums un sistemātiskums bija alternatīvas, savukārt uzbrukumu definēja tā, ka faktiski atgriezās pie kumulatīviem elementiem.³³ Tomēr, pat ņemot vērā šos izņēmumus (un arī iespējamo starptautisko paražu vēlāko attīstību), vispārējais princips, pēc autora domām, būtu šāds: pastāvot autoritatīviem starptautiskajiem dokumentiem (konvencijām, starptautisko tiesu vai tribunālu statūtiem), pierādīšanas pienākums par atšķirīgo paražas saturu gulstos uz to, kas tā apgalvo.

Treškārt (un arī šis apstākļi, lai gan tas loģiski izriet no iepriekšējās analīzes, ir jāizdala vispārsvārguma dēļ), jebkura valstu prakse un *opinio iuris* analīze, kas vērsta uz starptautiskās paražas satura noteikšanu, var balstīties tikai un vienīgi uz to praksi un *opinio iuris* piemēriem, kas ir notikusi *pirms* konkrētā nodarījuma. Citiem vārdiem, ja kāda šausmīga nodarījuma rezultātā visas valstis izsaka tam savu viennozīmīgu nosodījumu un prasa to atzīt par noziegumu, šī prakse nevar tikt izmantota, lai pamatotu, kādēļ nodarījums ir sodāms kā noziegums. Prakse, kas hronoloģiski notiek pēc nodarījuma, nevar tikt izmantota aizlieguma pamatošanai, maksimālais pieļaujamais būtu to piemērot, iespējami rūpīgi izskaidrojot paražas saturu (ja aizlieguma esamība ir neapšaubāma).³⁴

Ceturtkārt, ir jādiferencē tie starptautiskie tiesību pārkāpumi, par kuriem iestājas individuālā kriminālatbildība, un tie, par kuriem iestājas tikai valsts atbildība. Šo tiesisko problēmu profesors Basione (*Bassiouni*) ir definējis šādi:

"(..) ja konkrēta darbība ir pieļauta atbilstoši vispārējām vai speciālajām starptautiskajām tiesībām, šī pieļaujamība atņem darbībai kriminālo raksturu starptautiskajās krimināltiesībās. Bet, ja konkrētā darbība ir aizliegta vispārējās vai speciālajās starptautiskajās tiesībās, tas nenozīmē, ka tā ir krimināla *ipso iure*. Problēma tāpat slēpjas tajā, kā atšķirt to aizliegto darbību, kas attiecas uz tiesiski definēto kriminālo kategoriju, no tās, kas neattiecas."³⁵

Kā norāda Dienvidslāvijas Tribunāls *Vasiljević* lietā:

"Lai atzītu kriminālatbildību, tomēr nav pietiekami vienkārši noteikt, ka konkrētais nodarījums ir bijis *prettiesisks* atbilstoši starptautiskajām tiesībām, tādā izpratnē, ka tas izsauktu tās valsts atbildību, kas pārkāptu šo aizliegumu³⁶ (..) atzinums, ka konkrētā norma ir saistoša *vilstij* - *qua* paraža vai līguma norma - nenozīmē, ka (normas) pārkāpums izraisa tā indivīda kriminālatbildību, kas izdarījis konkrēto darbību, un vēl jo vairāk nenozīmē, ka (normai) būtu šāda iedarbība starptautiskajās paražu tiesībās."³⁷

Jāņem vērā, ka starptautisko tiesību pamatsubjekti ir tieši valstis, tādēļ par lielāko daļu starptautisko tiesību pārkāpumu atbildība jāuzņemas valstīm. Tikai par visšausmīgākajiem noziegumiem, kuri acīmredzami aizskar visas starptautiskās sabiedrības intereses, iestājas individuāla kriminālatbildība tieši starptautiskajās paražu tiesībās. Tā, piemēram, ir grūti iedomāties plašāk atzītu paražu normu kā diplomātisko imunitāti no kriminālatbildības. Tomēr, pat ja šī norma tiktu kādreiz pārkāpta (piemēram, kāds tiesnesis notiesātu citas valsts diplomātu), tas izraisītu tikai valsts atbildību, nevis tiesneša individuālo kriminālatbildību. Šī argumentācija ir *mutatis mutandis* piemērojama cilvēktiesību pārkāpumiem, kuri nekādā gadījumā nevar būt par pamatu, lai bez krimināltiesiska rakstura avotiem izdarītu secinājumus par aizlieguma esamību un apjomu.

Līdzīgi iepriekšējam secinājumam - ne viss, kas ir aizliegts starptautiskajās tiesībās, ir starptautisks noziegums - patiesi ir arī šķietami pretējais secinājums - ne viss, kas ir starptautisks noziegums, ir *expressis verbis* aizliegts indivīdiem. Kā atzinis Dienvidslāvijas Tribunāls, apstākļi, ka konkrētajā līgumā nav tieši paredzēta kriminālatbildība, nenozīmē, ka tāda neizriet no paša līguma vai vēlākās starptautisko paražu tiesību attīstības.³⁸ Lai gan autoram ir grūti apšaubīt Tribunāla viedokļa autoritatīvo spēku (kas jēdzieniski balstās uz Nirnbergas tribunāla spriedumu³⁹), tomēr jāatzīmē, ka šādi argumenti varēja būt pamatotī starptautisko krimināltiesību sākotnējā attīstības stadijā, kad valstis rezervēti izturējās pret skaidrām

kriminālbildības normām (baidoties no iespējamās valsts vadītāju personiskas atbildības). Šobrīd atbildību nosakošās normas tiek skaidri noteiktas, tādēļ šādu interpretāciju varētu piemērot tikai relatīvi veciem līgumiem, bet ne tādiem, kas veidoti pēdējā laikā.

Piektkārt, nodarījuma morāli nepieņemamais raksturs *per se* nevar būt par pamatu atbildībai. Pats nesenākais komentārs šajā jautājumā ir atrodams Sjerraleones Speciālās tiesas tiesneša Robertsona atsevišķajās domās:

"(..) tieši tad, kad nodarījumi ir šausmīgi un ārkārtīgi šokējoši, tiesiskuma princips ir jāpiemēro visstingrāk, lai nodrošinātu, ka apsūdzētais netiek notiesāts aiz riebuma, nevis dēļ pierādījumu, vai arī par nepastāvošu noziegumu. *Nullum crimen* var nebūt mājsaimniecībā lietojama frāze, bet tā dod zināmu aizsardzību pret linčotāju pūli. (..) apstākļi, ka viņa darbība šokē vai pat šausmina cienījamus cilvēkus, nav pietiekams, lai padarītu to par prettiesisku aizlieguma neesamības gadījumā."⁴⁰

Tomēr tiesneša Robertsona viedoklis, ka nodarījuma morālā nepieņemamība izvirza stingrākas prasības tiesiskuma principam, var tikt apšaubīts. Pirmkārt, tas ir ticis ietverts atsevišķajās domās, nevis pašā lēmumā. Otrkārt, postulāts, ka nodarījuma morāli nepieņemamais raksturs paaugstina prasības aizliegumam, lai cik pievilcīgs tas būtu no teorētiskā viedokļa, praksē var novest *ad absurdum* (jo tad, *a contrario*, jāsecina, ka morāli pieņemamām darbībām ir zemākas prasības attiecībā uz tiesiskuma principu). Par pareizāku būtu jāatzīst Dienvidslāvijas Tribunāla sabalansētais viedoklis *Ojdanič* lietā:

"Lai gan darbības nemorālais vai šausminošais raksturs nav pietiekams faktors, lai nodrošinātu tās kriminalizāciju starptautiskajās paražu tiesībās, tas var spēlēt faktisku lomu šajā jautājumā tiktāl, ciktāl tas var atspēkot jebkuru aizstāvības argumentu, ka tā nezināja par darbību kriminālo raksturu."⁴¹

Nodarījuma morālā nepieņemamība nevar *per se* ietekmēt atzinumu, vai pastāv vai nepastāv aizliegums. Tajā pašā laikā no darījuma morālo raksturu var izmantot tālākajā analizē, izvērtējot to, cik lielā mērā persona varēja būt informēta par pastāvošu normu. Šajā gadījumā nodarījuma raksturs varētu būt papildu arguments apsūdzībai par to, ka aizliegums nevarēja būt nezināms. Tomēr šādu analīzi var veikt tikai tad, ja ir pārliecība par aizliedzošās normas pastāvēšanu.

Otrais princips. Bez normas vienkāršas pastāvēšanas tai vēl ir jāizpilda noteikti kvalitatīvi kritēriji. Šajā jautājumā Dienvidslāvijas Tribunāls ir lielā mērā balstījies uz ECT praksi 7.panta otrās daļas analizē. No teorētiskā viedokļa būtu iespējams apšaubīt, vai starptautisko tiesību principa satura noteikšanai pietiktu ar reģionālas cilvēktiesību tiesas praksi. Tomēr, ņemot vērā to, ka šādi papildu kritēriji var tikai padarīt skaidrāku starptautisko noziegumu iztiesāšanu, kā arī to, ka jebkādi papildu kritēriji tikai uzlabo apsūdzētās personas stāvokli, šāda pieeja ir atzīstama par pamatotu. ECT *Streletz* lietā, atsaucoties uz agrākiem spriedumiem, norādīja:

"(..) pārkāpumam ir jābūt skaidri definētam likumā. (..) šī prasība ir izpildīta, ja indivīds var uzzināt no konkrētās normas formulējumam, un, ja tāda nepieciešamība rodas, ar [attiecinīgās normas] tiesas interpretācijas palīdzību, kāda darbība vai bezdarbība padarīs viņu kriminālatbildīgu. (..) runājot par "likumu", 7.pants izprot to pašu jēdzienu kā to, uz ko Konvencija atsaucas citur, lietojot šo terminu, jēdzienu, kas ietver rakstītu, kā arī nerakstītu likumu un ietver sevī kvalitatīvas prasības, un konkrētu pieejamību un paredzamību."⁴²

Raugoties no ECTK perspektīvas, normai tiek izvirzītas trejādas kvalitatīvas prasības. Pirmkārt, lai atzītu normu par likumu ECTK izpratnē, tai ir jābūt likumam attiecīgās valsts izpratnē. Ja konkrētajai normai nav pamatojuma nacionālajās tiesībās, tā *a fortiori* nevar tikt atzīta par leģitīvu normu ECTK izpratnē.⁴³ Otrkārt, normai ir jābūt pietiekami pieejamai. Ar to ECT ir sapratusi to, ka attiecīgā norma ir tikusi publicēta vai citādi padarīta pieejama.⁴⁴ Treškārt, normai ir jābūt pietiekami paredzamai. *Sunday Times* lietā ECT ir norādījusi, ka:

"(..) norma nevar tikt atzīta par likumu, ja tā nav formulēta pietiekami precīzi, lai ļautu pilsonim regulēt savu rīcību: viņam ir jābūt spējīgam - ar piemērotu palīdzību, ja nepieciešams, - paredzēt līdz konkrētos apstākļos saprātīgam līmenim sekas, kādas var izrietēt no konkrētās darbības".⁴⁵

Prima facie starptautiskās paražu tiesības nekad nevarētu izpildīt šīs prasības. Būtu iespējams izvirzīt pārliecinošus argumentus attiecībā uz to, ka starptautiskās paražu tiesības nekad nebūs indivīdam pietiekami pieejamas un pietiekami saprotamas. Ņemot vērā šo iespējamo kritiku, Dienvidslāvijas Tribunāls, citējot ECT, ir atzīmējis, ka "jēdzienu "paredzamība" un "pieejamība" izpratne un apjoms, kā norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, lielā mērā būs atkarīgs no "konkrētā instrumenta satura, tā regulējuma priekšmetu un to personu skaita un statusa, kam tas ir adresēts".⁴⁶

Tādēļ tiesas varētu atzīt par pietiekamu pamatojumu paražas normai ilgo un pastāvīgo tiesu spriedumu, starptautisko instrumentu un nacionālo likumu plūsmu⁴⁷, starptautisku līgumu, kas ir pārgājis paražas statusā, vai nodarījumu, kas ir aizliegts lielākajā daļā valstu.⁴⁸

Jāatzīmē arī nepieciešamība nošķirt paredzamību un pieejamību kā tiesību normas pastāvēšanas priekšnosacījumus un katra atsevišķa indivīda tiesību zināšanas pakāpi kā kriminālatbildību izslēdzošs apstākļi. Attiecībā uz tiesību normas pastāvēšanu tiesiskā analizē ir jāveic diezgan abstraktā līmenī, balstoties uz vidējā indivīda iespēju iepazīties ar tiesību normu, ja nepieciešams, ar profesionālu palīdzību. Katra atsevišķa indivīda zinātnības līmenis savukārt ir izvērtējams kā iespējams apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību. Ņemot vērā starptautisko krimināltiesību paražu tiesību raksturu, varētu pastāvēt atsevišķi izņēmumi principam *ignorantia legis non excusat* (likuma nezināšana nav attaisnojošs apstākļi). Ņemot vērā šā principa fundamentālo raksturu, izņēmums ir jāinterpretē pēc iespējas šauri. Arī daiļrunīgais citāts, ka "ir acīmredzami, ka nevienam jūrnīkam un nevienam karavīram nav sev jānēsā līdzī starptautisko tiesību bibliotēka vai jābūt tiešai pieejai profesoram", jāskata vispārējās tiesību kļūdas doktrīnas kontekstā.⁴⁹ Kā norāda Kasēze (*Cassese*), tiesai būtu jāizvērtē vairāki apstākļi saistībā ar tiesisko kļūdu kā kriminālatbildību izslēdzošu apstākli: vai pārkāptā starptautisko tiesību norma ir skaidra vai neskaidra; konkrētā indivīda intelektuālais statuss, tajā skaitā izglītība un dzīves pieredze; konkrētā indivīda hierarhiskais statuss (ja tāds pastāv); vērtība, ko aizsargā aizliedzošā norma (personas dzīvība un cieņa kā vispārārstātas vērtības būtu tās, kuru izpratne būtu prezumējama).⁵⁰ Citiem vārdiem, ja pastāvētu neskaidra norma, kas aizstāvētu vērtības, kas nav fundamentāli svarīgas (piemēram, saistībā ar īpašumtiesību aspektiem), un ja konkrēta persona būtu hierarhiski zemā pozīcijā ar nelielu intelektuālo kapacitāti, tiesa varētu atzīt kriminālatbildību izslēdzošu apstākli. Izvērtējot šos principus, tiesību nezināšana nekādā gadījumā nebūtu piemērojama deportāciju lietās, kurās tika aizskartas

būtiskas vērtības un apsūdzētie nebija ne intelektuāli nespējīgi, ne arī absolūti zemās hierarhiskās pozīcijās. Arī Latvijas tiesas, lai gan *expressis verbis* nediferenciējot starp normas pastāvēšanu un atbildību izslēdzošu apstākli, ir spriedumos analizējušas apsūdzēto hierarhisko un intelektuālo stāvokli, pirms notiesājoša sprieduma taisīšanas.

Trešais princips. Visvienkāršākais tiesiskuma principa izpratnes veids ir *ex post facto* kriminālatbildības aizliegums. Citiem vārdiem, norma, kas ir pieņemta pēc nodarījuma, pat ja tā paredz atbildību par konkrēto nodarījumu, nevar būt par pamatu atbildībai. Šis princips attiecas uz visām normām neatkarīgi no to juridiskā rakstura. Atpakaļejošs spēks nav pieļaujams ne nacionālajām normām, ne starptautiskām konvencionālajām,⁵¹ ne paražu tiesību normām.

Tajā pašā laikā, ņemot vērā ECTK un SPPPT formulējumus, nav nepieciešams, lai nodarījuma izdarīšanas brīdī nodarījums būtu aizliegts nacionālajās tiesībās, jo pietiek ar aizliegumu starptautiskajās tiesībās. Tiesiskuma princips ir ievērots arī tad, ja nacionālās tiesības ir formāli atpakaļejošas, bet faktiski tās tikai kodificē starptautisko tiesību aizliegumu, kas ir bijis spēkā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Tātad, ja civiliedzīvotāja nogalināšanas brīdī konkrētajā teritorijā kara nozieguma aizliegums nebija ietverts nacionālajā normā, bet pastāvēja starptautiskajās tiesībās, to var kriminalizēt nacionālajā normā pēc piecdesmit gadiem un iztiesāt atbilstoši tiesiskuma principam.

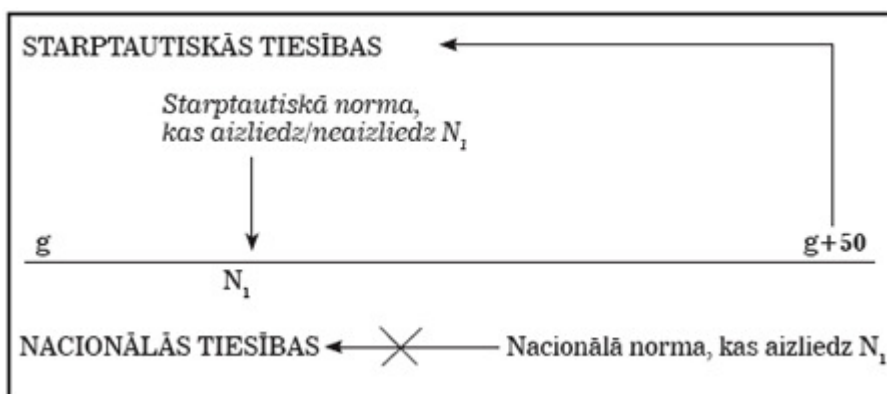
No juridiskās tehnikas viedokļa būtiski ir saprast, ka, iztiesājot pēc šādas formāli atpakaļejošas nacionālās normas, iztiesāšanas tiesiskais pamats ir starptautisko tiesību norma nodarījuma izdarīšanas brīdī. Nacionālā norma, kas iepriekšējā piemērā piecdesmit gadus pēc kara nozieguma ievieš aizliegumu, pat ja tā saturiski sakrīt ar starptautisko tiesību normu izdarīšanas brīdī, tikai izdara uz to *renvoi*. Tātad nacionālā norma sevī neietver aizliegumu, bet tikai iespēju tiesai atsaukties uz starptautiskajām tiesībām (konkrētajā piemērā atbildība izriet no starptautisko tiesību normas nodarījuma izdarīšanas brīdī, un nacionālā norma pēc piecdesmit gadiem dod tikai iespēju nacionālajai tiesai izdarīt atsauci). Pārlietot šo principu shematiski, ja gadā g :

- valstī V tika izdarīts nodarījums N_j ;
- valsts V nacionālajās tiesībās nebija aizliegts nodarījums N_j ;
- starptautiskajās tiesībās pastāvēja nodarījuma N_j aizliegums kā starptautisks noziegums, tad gadā $g+50$:
- valsts V nacionālajās tiesībās aizliedz nodarījumu N_j ;
- valsts V tiesa, pamatojoties uz gadā $g+50$ pieņemto nacionālo normu, iztiesā gadā g izdarīto nodarījumu N_j , jo tas bija aizliegts starptautiskajās tiesībās gadā g .

Iepriekšminētā atšķirība starp nacionālo normu kā atbildības pamatu un nacionālo normu kā iespēju atsaukties uz starptautiskajām normām ietverto atbildības pamatu iegūst praktisku nozīmi brīdī, kad nacionālā norma sāk atšķirties no starptautisko tiesību normas. Principā šādā tiesiskā konstrukcijā nav nekā nosodāma. Starptautiskās tiesības nepārtraukti attīstās, un ir tikai normāli, ka piecdesmit vai cik gadu laikā starptautiskās tiesības aizliedz noziegumu plašākā apmērā nekā pirms tam. Problēma šajā gadījumā ir tā, ka nacionālā tiesa, kas balstās uz nacionālās aizliedzošās normas, vairs nevar to automātiski piemērot iepriekšējiem noteikumiem, jo agrāk starptautiskajās tiesībās aizlieguma apjoms un saturs ir bijis citāds. Atgriežoties pie iepriekšējā piemēra: ja gadā g

- valstī V tika izdarīts nodarījums N_j ;
- valsts V nacionālajās tiesībās nebija aizliegts nodarījums N_j ;
- starptautiskajās tiesībās nebija aizliegts nodarījums N_j ; tad gadā $g+50$:
- starptautiskajās tiesībās ir aizliegts nodarījums N_j ;
- valsts V nacionālajās tiesībās ir aizliegts nodarījums N_j ;

- valsts V tiesa, pamatojoties uz gadā $g+50$ pieņemto nacionālo normu, iztiesā gadā g izdarīto nodarījumu. Uz kāda pamata? Kā izriet no shēmas (*skat. zemāk*), valsts (pieņemot, ka nodarījums nebija aizliegts nacionālajās tiesībās) nevar iztiesāt nodarījumu, ja tā izdarīšanas brīdī tas nav bijis aizliegts starptautiskajās tiesībās. Šis princips ir piemērojams arī tad, ja vēlākā starptautisko tiesību attīstība ir novedusi pie konkrētā nodarījuma aizlieguma (un *a fortiori* tad, ja šāda attīstība nav bijusi). Kritiskais brīdis nodarījuma aizlieguma izvērtēšanai ir tā izdarīšanas laiks. Jebkādā turpmākā faktiskā vai tiesiskā attīstība nevar ietekmēt nodarījuma kvalificēšanu kā noziegumu. Jebkurā gadījumā atbildi uz jautājumu par atbildības pastāvēšanu un tās apjomu var sniegt tikai starptautisko tiesību analīze nodarījuma izdarīšanas brīdī.

Veiktā analīze ir *mutatis mutandis* piemērojama arī gadījumiem, kad diskutabls jautājums ir nevis kāda nodarījuma aizliegums, bet tā aizliegums noteiktā apmērā. Arī šādā gadījumā valsts nevar balstīties uz savu nacionālo normu, kas paredz

atbildību par nodarījumu $N_2 N_3$, ja nodarījuma izdarīšanas brīdī bijis aizliegts tikai nodarījums N_1 . Ja valsts, balstoties uz savu vēlāko nacionālo normu, iztiesā nodarījumu, kas starptautiskajās paražu tiesībās nav bijis aizliegts vai nav bijis aizliegts konkrētajā apjomā, šādu normu piemērošana, kas iziet ārpus starptautiskajām paražu tiesībām nodarījuma izdarīšanas brīdī, būtu nevis tiesību, bet tikai spēka piemērošana.⁵² Ja tiesa, izvērtējot nacionālo normu, secina, ka tā ir plašāka nekā starptautiskās tiesības nodarījuma izdarīšanas brīdī, tiesai ir jānoreducē nacionālā norma uz to apjomu, kādā tā pastāvēja nodarījuma izdarīšanas brīdī. Kā norādīja Dienvidslāvijas Tribunāls nesēnajā *Blaškič* apelācijas spriedumā:

"(..) Tribunāla pieeja vienmēr ir bijusi nevis vienkārši paļauties uz Statūtu interpretāciju, lai noteiktu piemērojamo likumu par kriminālatbildību, bet noteikt starptautisko paražu tiesību statusu, kas bija spēkā laikā, kad noziegumi tika izdarīti. Tādēļ, lai gan Starptautiskā Tribunāla Statūti uzskaita nodarījumus, pār kuriem Starptautiskajam Tribunālam ir jurisdikcija, Tribunāls var taisīt notiesājošus spriedumus tikai tad, ja ir pārliecināts, ka nodarījums ir bijis iekļauts starptautiskajās paražu tiesībās tā izdarīšanas laikā".⁵³

No šādas pieejas būtu jāvadās arī nacionālo tiesu tiesnešiem. Par absolūti nepieļaujamu būtu jāatzīst pieeja, ka par atbildības pamatu tiek pieņemta nacionālā norma un pēc tam notiek atgriešanās laikā pirms tās pieņemšanas, nepievēršot uzmanību starptautisko tiesību stāvoklim nodarījuma brīdī.

Runājot par *ex post facto* atbildību, nobeigumā jāatzīmē, ka no nepieciešamības, lai aizliedzošā norma pastāvētu nodarījuma izdarīšanas brīdī, neizriet prasība, ka iztiesājošajai tiesai jāpastāv nodarījuma brīdī vai arī tās izveidošanai jābūt pietiekami paredzamai.⁵⁴ Lai gan šī tēze ir tikusi piemērota attiecībā uz starptautiskajām tiesām, to varētu piemērot arī Latvijas kontekstā, secinot, ka tiesiskuma princips deportāciju lietās nav pārkāpts, lai gan to izdarīšanas brīdī nepastāvēja Latvijas Republikas tiesas un to atjaunošana nebija paredzama.

Ceturtais princips. Tiesiskuma princips ietver sevī arī aizliegumu attiecībā uz plašu krimināltiesību konstrukciju, kas ir nelabvēlīga apsūdzētajam, kā piemēram, analogiju.⁵⁵ Jautājumā par to, pie kādām tiesiskām sekām noved analogija krimināltiesībās, diez vai var atrast daiļrunīgāku avotu kā PST konsultatīvo viedokli *Dancigas konstitūcijas* lietā (strīds bija par to, vai krimināllikuma normas, kuras pieļāva analogiju un balstījās uz principu *nullum crimen sine poena*, atbilst *Dancigas konstitūcijā* noteiktajam tiesiskās valsts principam):

"Jautājums nav par likuma teksta piemērošanu - kas prezumatīvi ir vienādi skaidrs gan tiesnesim, gan apsūdzētajai personai. Jautājums ir par tā piemērošanu, ko tiesnesis (vai prokurors) uzskata par pamatota sabiedriskā viedokļa nosodītu. (..) Tā vietā, lai piemērotu tiesnesim un apsūdzētajai personai vienādi skaidras krimināltiesības (..), (..) pastāv iespēja, ka persona var tikt tiesāta un sodīta par darbību, kuru likums neļāva skaidri noteikt kā pārkāpumu, jo tā noziedzīgais raksturs ir pilnībā atkarīgs no tiesneša vai prokurora veiktā situācijas novērtējuma. Attiecīgi sistēma, kurā darbības noziedzīgais raksturs un pievienotais sods ir zināms tikai tiesnesim, aizvieto sistēmu, kurā zināšanas ir vienādi pieejamas gan tiesnesim, gan apsūdzētajam".⁵⁶

Kā vispārīgi norādīja Dienvidslāvijas Tribunāls *Galič* lietā, citējot *Čelebiči* spriedumu:

"Praksē (princips *nullum crimen sine lege*) nozīmē, ka "krimināltiesiskie likumi ir strikti jāinterpretē (*must be strictly construed*)" un ka "tiesas kā interpretētāja pats svarīgākais pienākums (ir) godīgi un uzticami ielasīt likuma valodā tā skaidro un racionālo jēgu un sekmēt tā mērķi." Vēl jo vairāk: "Krimināltiesisko likumu striktas interpretācijas rezultātā, ja divdomīgs vārds vai neskaidrs teikums atstāj saprātīgas šaubas par tā jēgu, ko nevar atrisināt ar interpretācijas kanoniem, šaubām būtu jābūt par labu subjektam un pret likumdevēju, kurš nav sevi izskaidrojis."⁵⁷

Profesors Antonio Kasēze (*Cassese*) šajā sakarā atzīmē arī vispārējo principu par tiesību un faktu iztulkošanu par labu apsūdzētajam (attiecīgi *favor rei* un *in dubio pro reo*).⁵⁸

Šajos viedokļos paustais apsvēruma - nepieciešamība, lai ne tikai tiesnesis, bet arī apsūdzētais apzinātos darbības noziedzīgo raksturu, - caurauž visu tiesiskuma principu, un tas varētu būt par vadmotīvu tā piemērošanas analizē.

¹ Dinstein Y. War, Aggression and Self-Defence. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p.3

² Sk.pretēju viedokli Mits M. Satversme Eiropas cilvēktiesību standartu kontekstā. Cilvēktiesību žurnāls, 9-12, 1999, 60.lpp.

³ Satversmes tiesas 2000.gada 30.augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01, [http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/03-01\(00\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/03-01(00).htm) (aplūkots 20.04.2004), Satversmes tiesas 2002.gada 22.oktobra spriedums lietā Nr. 2002-04-03, [http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/spriedumi/04-03\(02\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/spriedumi/04-03(02).htm) (aplūkots 20.04.2004), Satversmes tiesas 2003.gada 27.jūnija spriedums lietā Nr. 2003-04-01, [http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/04-01\(03\).ht](http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/04-01(03).ht) (aplūkots 20.04.2004)

⁴ Pieteikumi Satversmes tiesā Nr.8/ 11.02.2002, Nr.77/ 27.05.2002

⁵ Satversmes tiesas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996.g. 14.jūnijs, Nr. 103, 20.panta piektās daļas trešais punkts, 19.2 panta sestās daļas otrais punkts

⁶ European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Nov. 4, 1950, 213 U.N.T.S. 222, E.T.S. 5, Article 7. Par 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11.protokolu: LR likums, Latvijas Vēstnesis. 1997.g. 13.jūnijs, Nr.143

⁷ International Covenant on Civil and Political Rights, U.N. Doc A/6316, 999 U.N.T.S. 171 (1976), Article 15. Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: Latvijas Republikas Augstākās padomes deklarācija. Augstākās Padomes un Ministru Kabineta Ziņotājs, 1990.g. 24.maijs, Nr.21, I panta 3.punkts

⁸ Krimināllikums: LR likums, Latvijas Vēstnesis. 1998.g. 4.augusts, Nr. 199/200, 5.panta pirmā daļa

⁹ Turpat, 5.panta trešā daļa

¹⁰ Turpat, 5.panta ceturtdaļa

¹¹ Pie šāda secinājuma autoram liek nonākt tiesiskuma principa iekļaušana būtiskākajos starptautisko cilvēktiesību dokumentos, sk. Universal Declaration on Human Rights, U.N. Doc. A/810 (1948), Article 11, turklāt izdalot to kā daļu no tiesībām, no kurām nav iespējama atkāpšanās, sk. ECTK, Article 15(2), SPPPT, Article 4(2).

- ¹² Sk. Lamb S. *Nullem crimen, nulla poena sine lege* in *International Criminal Law. The Rome Statute of the International Criminal Court: a Commentary. Volume I.* Cassese A., Gaeta P., Jones J.R.W. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2002 (turpmāk - Lamb), p.734, Cassese A. *Crimes against Humanity. The Rome Statute of the International Criminal Court: a Commentary. Volume I.* Cassese A., Gaeta P., Jones J.R.W. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2002, p.355
- ¹³ Sk.plašāk IT-96-23, IT-96-23/1 *Prosecutor v. Kunarač*, Judgment, Trial Chamber II, 22 February 2001 (turpmāk - Kunarač spriedums), para.470, <http://www.un.org/icty/kunarac/trialc2/judgement/kun-tj010222e.pdf> (aplūkots 20.04.2004)
- ¹⁴ IT-99-37-AR72 *Prosecutor v. Ojdanič et al.*, Decision on Dragoljub Ojdanič's Motion Challenging Jurisdiction, Appeals Chamber, 21 May 2003 (turpmāk - Ojdanič lēmums), para.37, <http://www.un.org/icty/milutinovic/appeal/decision-e/030521.pdf> (aplūkots 20.04.2004)
- ¹⁵ Sk. ECTK 7.panta otrā daļa, SPPPT 15.panta otrā daļa
- ¹⁶ Sk. Lamb, p.734, 4.vēre, kura citē Catenacci, pēc kura domām, princips izslēdz paražu tiesības kā kriminalizējošu normu
- ¹⁷ Sk. Joseph S., Schultz J., Castan M. *The International Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials and Commentary.* Oxford: Oxford University Press, 2000 (turpmāk - Joseph, Schultz, Castan), p.347, Lahti R. Article 11. *The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement.* Alfredson G., Eide A. (ed.) The Hague/Boston/ London: Martinus Nijhoff Publishers, 1999, van Dijk P., van Hoof G.J.H. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights.* Hague / London / Boston: Kluwer Law International, 1998, p.484-486
- ¹⁸ Cassese A. *International Criminal Law.* Oxford: Oxford University Press, 2003, (turpmāk - Cassese *International Criminal Law*), p.23-24, Cassese A. *International Law.* Oxford: Oxford University Press, 2001 (turpmāk - Cassese *International Law*), p.243, re List et al. (*Hostages Trial*), US Military Tribunal at Nuremberg, 19 Feb. 1948 (1953) 15 Ann. Dig. 632 at 636 (turpmāk - *Ķīlnieku lieta*), SCSL-2004-15-AR72(E), SCSL-2004-16-AR72(E) *Prosecutor v. Kallon and Kamara*, Decision on Challenge to Jurisdiction: Lome Accord Amnesty, Appeals Chamber, 13 March 2004, para.68, <http://www.sc-sl.org/SCSL-04-15-PT-060-II.pdf> (aplūkots 20.04.2004), sk.plašāk Paporinskis M. *Starptautisko krimināltiesību jēdziens un avoti. Starptautiskie noziegumi. Latvijas Vēstnesis. 2003.g. 3.septembris, Nr.31, 10.-11.lpp., un norādītie avoti.*
- ¹⁹ *Reservations to the Genocide Convention Case* I.C.J. Rep. 1951 (turpmāk - *Genocīda konvencijas konsultatīvais viedoklis*), p.389, ICTR-96-4-T *Prosecutor v. Akayesu*, Judgment, Trial Chamber I, 2 September 1998 (turpmāk - *Akayesu spriedums*), para.495, <http://www.ictor.org/ENGLISH/cases/Akayesu/judgement/akay001.htm>(aplūktots 20.04.2004), IT-95-10 *Prosecutor v. Jelišič*, Judgment, Trial Chamber I, 14 December 1999 (turpmāk - *Jelišič spriedums*), para.60, <http://www.un.org/icty/jelisc/trialc1/judgement/jel-tj991214e.pdf> (aplūkots 20.04.2004), ICTR-96-13-T *Prosecutor v. Musema*, Judgment, Trial Chamber I, 2 September 1998 (turpmāk - *Musema spriedums*), para.151, <http://www.ictor.org/ENGLISH/cases/Musema/judgement/index.htm> (aplūkots 20.04.2004), IT-98-33 *Prosecutor v. Krstič*, Judgment, Trial Chamber I, 27 January 2000 (turpmāk - *Krstič spriedums*), para.541, <http://www.un.org/icty/krstic/TrialC1/judgement/krs-tj010802e.pdf> (aplūkots 20.04.2004), Kittichaisaree K. *International Criminal Law*, Oxford: Oxford University Press, 2001 (vērēs - *Kittichaisaree*), p.68, Schabas W.A. *An Introduction to the International Criminal Court.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001 (vērēs - *Schabas Introduction*), p.30-31, Dixon R., Khai K. *Archbold: International Criminal Courts.* London: Sweet & Maxwell, 2003 (turpmāk - *Archbold*), p.389, Schabas W.A. *Le génocide. Droit International Pénal.* Paris : Editions A.Pedone, 2000, p.320
- ²⁰ IT-94-1 *Prosecutor v. Tadič*, Opinion and Judgment, Trial Chamber II, 7 May 1997 (turpmāk - *Tadič spriedums*), para.623, <http://www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/tad-ts70507JT2-e.pdf> (aplūkots 20.04.2004), Bettati M. *Le crimes contre l'humanité. Droit International Pénal.* Paris : Editions A.Pedone, 2000, p.294
- ²¹ IT-94-1 *Prosecutor v. Tadič*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Appeals Chamber, 2 October 1995 (turpmāk - *Tadič apelācijas lēmums*), paras.79-137, <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/decision-e/51002.htm> (aplūkots 20.04.2004), Eritrea Ethiopia Claims Commission (Permanent Court of Arbitration), Partial Award, Prisoners of War, Ethiopia's Claim 4, paras.30-32, 1 July 2003, <http://www.pca.org/PDF/ET04%20-%20Part%203.pdf> (aplūkots 20.04.2004), kur tiesa norādīja, ka, ņemot vērā četrus 1949.gada Ženēvas konvenciju gandrīz universālo pieņemšanu, jautājums par apmēru, kādā to normas ir kļuvušas par starptautisko paražu normām, šodien parādās tikai reti, *Legality of the Threat or use of Nuclear Weapons Case* I.C.J.Rep.1996 (turpmāk - *Atomieroču konsultatīvais viedoklis*), paras.74-84, http://212.153.43.18/icjwww/icasess/iunan/iunan_judgment_advisory%20opinion_19960708/iunan_ijudgment_19960708_Advisory%20Opinion.htm (aplūkots 20.04.2004), *Abi-Saab G., R. Le crimes de guerre. Droit International Pénal.* Paris : Editions A.Pedone, 2000, p.265-285
- ²² *Nicaragua Case (Merits)* I.C.J.Rep. 1986, p.169 (turpmāk - *Nikaragvas lieta*), para.188, http://212.153.43.18/icjwww/icasess/inus/inus_ijudgment/inus_ijudgment_19860627.pdf (aplūkots 20.04.2004), *Dinstein*, p.106-134, *Kittichaisaree*, p.206-225, *Dumée M. Le crime d'agression. Droit International Pénal.* Paris : Editions A.Pedone, 2000, p.251-264
- ²³ IT-95-17/1 *Prosecutor v. Furundžija*, Judgment, Trial Chamber II, 10 December 1998 (turpmāk - *Furundžija spriedums*), paras.134-157, <http://www.un.org/icty/furundzija/trialc2/judgement/fur-tj981210e.pdf> (aplūkots 20.04.2004), *Al-Adsani v. United Kingdom*, European Court of Human Rights Judgment of 21 November 2001, paras.61-62
- ²⁴ *Lotus Case*, The P.C.I.J., Series A, No.10 (1927), <http://www.worldcourts.com/pcij/eng/cases/lotuslaw.htm> (aplūkots 20.04.2004), *Asylum Case* I.C.J.Rep. 1950, p.266, *North Sea Continental Shelf Case* I.C.J.Rep. 1969, p.3, para.77.
- ²⁵ *Prosecutor v. Tadič*, Judgment, Appeals Chamber, 15 July 1999 (turpmāk - *Tadič apelācijas spriedums*), para.99, <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/judgement/tad-aj990715e.pdf> (aplūkots 20.04.2004)
- ²⁶ *Ojdanič lēmums*, para.41
- ²⁷ *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*, Judgment, 14 February 2002 (turpmāk - *Arresta ordera lieta*), para.58,

http://212.153.43.18/icjwww/idocket/iCOBE/icobejudgment/icobe_ijudgment_20020214.PDF (aplūkots 20.04.2004)

²⁸ Furundžija spriedums, para.227

²⁹ Tadič apelācijas spriedums, para.223

³⁰ Nikaragvas lieta, paras.175-176

³¹ Tadič apelācijas lēmums, para.140

³² ICTR-96-4-T Prosecutor v. Akayesu, Judgment, Appeals Chamber I, 1 June 2001, paras. 447-469

³³ Schabas Introduction, p.36

³⁴ Kā praktisku piemēru autors iedomājas noziegumus pret cilvēci, kuru aizliegums pēc Otrā pasaules kara bija vispāratzīts, bet kuru kritēriji bija diezgan neskaidri. Autors neiebilstu pret vēlākajā tiesu praksē identificēto kritēriju piemērošanu šī laika nodarījumiem, jo šādi papildu kritēriji, kuru izpilde ir jāpierāda apsūdzībai, ir labvēlīgi tikai un vienīgi apsūdzētajai personai. Tajā pašā laikā šo kritēriju piemērošana atvieglo arī tiesas darbu. Tomēr nekāda vēlāka prakse nedrīkst tikt piemērota, lai izdarītu apsūdzētajai personai nelabvēlīgus tiesiskus secinājumus

³⁵ Citēts pēc IT-96-21 Prosecutor v. Mučić et al., Judgment, Trial Chamber II quater, 16 November 1998, para.406, <http://www.un.org/icty/celebici/trialc2/judgement/cel-tj981116e.pdf> (aplūkots 20.09.2004)

³⁶ IT-98-32 Prosecutor v. Vasiljevič, Judgment, Trial Chamber II, 29 November 2002 (turpmāk - Vasiljevič spriedums), para.199

³⁷ Turpat, 545.vēre

³⁸ Vasiljevič spriedums, para.199, 543.vēre

³⁹ Sk. Nirnbergas spriedums, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judlawch.htm> (aplūkots 20.09.2004), kurā Tribunāls pamato, kādēļ starptautiskajās tiesībās pastāv kriminālatbildība par noziegumiem pret mieru un kara noziegumiem, lai gan ne Hāgas 1907.gada konvencija, ne Kelloga-Briāna pakts neparedzēja kriminālatbildību

⁴⁰ SCSL-2003-14-AR72(E) Prosecutor v. Norman, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Appeals Chamber, 31 May 2004, Dissenting opinion of Justice Robertson, [http://www.sc-sl.org/SCSL-04-14-AR72\(E\)-131-7413.pdf](http://www.sc-sl.org/SCSL-04-14-AR72(E)-131-7413.pdf) (aplūkots 12.09.2004), paras.12, 13

⁴¹ Ojdanič lēmums, para.42

⁴² Streletz, Kessler & Krenz v. Germany, Reports of Judgments and Decisions 2001-II (turpmāk - Steletz spriedums), para.50, sk.arī citētās lietas

⁴³ Svensson-McCrathy A-L. The International Law of Human Rights and States of Exception. Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p.75-79

⁴⁴ Ibid., p.79-81

⁴⁵ Sunday Times v. United Kingdom, Series A, No.30, para.49

⁴⁶ Ojdanič lēmums, para.39

⁴⁷ Ibid., para.41

⁴⁸ Vasiljevič lēmums, para.199. Pēdējā alternatīva ir diezgan apšaubāma, ja to uztver kā paša aizlieguma pamatu. Vispārējs aizliegums var palīdzēt attiecībā uz atsevišķu kritēriju starptautiskā noziegumā, kā tas ir bijis arī lietā uz, ko atsaucas Vasiljevič, 542.vēre (izvarošana kā atsevišķs nodarījums noziegumā pret cilvēci)

⁴⁹ Peleus, citēts pēc Cassese International Criminal Law, p.258

⁵⁰ Cassese International Criminal Law, p.260, sk.plašāk p.256-260 un vērēs citētās lietas

⁵¹ Nowak M. UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR commentary. Kiel: Engel, 1993, p.281, Joseph, Schultz, Castan, p.347

⁵² Ķīlnieku lieta, Vol.11, 1240, Vasiljevič spriedums, para.548

⁵³ IT-95-14 Prosecutor v. Blaškič, Judgment, Appeals Chamber, 29 July 2004, para.141, <http://www.un.org/icty/blaskic/appeal/judgement/bla-aj040729e.pdf> (aplūkots 20.09.2004)

⁵⁴ SCSL-2004-15-AR72(E), SCSL-2004-14-AR72(E), SCSL-2004-15-AR72(E) Prosecutor v. Kallon, Norman and Kamara, Decision on Constitutionality and Lack of Jurisdiction, Appeals Chamber, 13 March 2004, para.82, <http://www.sc-sl.org/SCSL-04-14-PT-035-II.pdf> (aplūkots 20.04.2004), Archbold, para.17-29

⁵⁵ Streletz spriedums, para.50

⁵⁶ Consistency of certain Danzig legislative decrees with the constitution of the free city, P.C.I.J. Reports, Series A/B, No.65, p.52-53, http://www.icj-cij.org/cijwww/cdecisions/ccpij/serie_AB/AB_65/01_Decrets-lois_dantzikois_Avis_consultatif.pdf (aplūkots 20.09.2004)

⁵⁷ IT-98-29 Prosecutor v. Galič, Judgment, Trial Chamber I, 5 December 2003 (turpmāk - Galič spriedums), para.93, <http://www.un.org/icty/galic/trialc/judgement/gal-tj031205e.pdf> (aplūkots 20.04.2004)

⁵⁸ Cassese International Criminal Law, p.156-157